

İRANLI ARAŞTIRMACILARIN HACI BEKTAŞ VELİ VE BEKTAŞİ TARİKATI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

A REFLECTION ON THE WORK OF IRANIAN RESEARCHERS ABOUT HAJI
BEKTASH VELI AND THE BEKTASHI SECT

MANİZHE GHODRATİ VAYGHAN   *

SHAHLA BAKHTİARİ   **

Sorumlu Yazar/Correspondence

MOHAMMAD TAGHİ EMAMİ KHOEİ   ***

Öz

Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve Bektaşî tarikatının tarihsel seyri, İran'da 1976'dan bu yana tarih, dinlerler tarihi, edebiyat ve arkeoloji gibi ihtisas alanlarında pek çok araştırmacının ilgi odağı olan konular arasında yer almaktadır. İnternette yapılan arama sonucunda "Bektaşî" ve "Bektashiyye" başlıklı 50'den fazla yazılı esere, yüksek lisans ve doktora tezi, kitap ve makalelere ulaşılmıştır. Bu makale ve kitapların bir kısmı tezlerden çıkarılmış, bazı eserler ise İranlı olmayan araştırmacıların çalışmalarının çevirileridir. Bazı eserlerin mükerrer ve bazı eserlerin İranlı olmayan yazarlara ait olanlardan 29 adet değerlendirilmeye alınmıştır. Bu çalışmada değerlendirmeye alınak için seçilen çalışmalar, bilimsel ve araştırma tekniklerine uygun hazırlanmış ve yayınlanmış olanlarla sınırlandırılmıştır. İranlı araştırmacılar arasında bu konunun doğası, önemi ve araştırmacıların konuyu algılayış biçimlerini araştırmak için 29 araştırma ve inceleme makale başlığı altında yayımlananlar analiz edilmiştir. Bu eserlerin analizinin sonuçları şunları göstermektedir: Bektaşî Tarikatının oluşumu ve kuruluşunun tarihsel bağlamları ve etkilenen bölgelerdeki sosyal ve siyasi hareketlerdeki etkin rolü, tarikatın dini felsefesinin bağdaştırıcı olduğu diğer din ve farklı kültürlerin fikir ve inanç unsurlarını anlama ve özümseme, Oniki İmam Şiiliği ile inanç ortaklığı, bu tarikatın İslam'ın yayılmasındaki etkisi, tarikat örf ve adetleri ve bu tarikatın yazılı eserleri en çok ilgiyi gördüğü başlıkları altında toparlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşî Tarikatı, İranlı Araştırmacılar, Yazılı Eserler.

Abstract

The life of Hacı Bektaş Veli and the historical course of the Bektashi order are among the subjects that have been the focus of attention of many researchers in

* Doktora Öğrencisi, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran., m.ghodrati@alzahra.ac.ir, ORCID ID: 0000-0002-6120-8740.

** Doç. Dr. Department of History, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran., sh.bakhtiar@alzahra.ac.ir, ORCID ID: 0000-0002-2259-2241.

*** Doç. Dr. m.t.emami18@gmail.com; Dr_mtemami@yahoo.com, Islamic Azad University, Tehran, Iran, ORCID ID: 0009-0009-4877-2644.

specialized fields such as history, history of religions, literature and archeology in Iran since 1976. As a result of a search on the Internet, more than 50 written works, master's and doctoral theses, books and articles titled "Bektashi" and "Bektashiyye" were found. Some of these articles and books have been extracted from theses, and some of them are translations of the work of non-Iranian researchers. Some of the works are duplicates and 29 of them are from non-Iranian authors. The studies selected for evaluation in this study are limited to those prepared and published in accordance with scientific and research techniques. In order to investigate the nature and importance of this topic among Iranian researchers and the ways in which researchers perceive the issue, those published under 29 research and review article titles were analyzed. The results of the analysis of these works show the following: the historical context of the formation and establishment of the Bektashi Sect and its active role in the social and political movements in the affected regions, understanding and assimilation of the ideas and belief elements of other religions and different cultures with which the religious philosophy of the sect is compatible, belief partnership with Twelver Shiism, this The influence of the sect on the spread of Islam, the customs and traditions of the sect, and the written works of this sect are gathered under the headings that attract the most attention.

Key Words: Hacı Bektaş Veli, Bektashi Sect, Iranian Researchers, Written Works.

Giriş

Hacı Bektaş Veli'nin adının geçtiği ilk kaynaklardan biri *Menakibu'l-Kudsiye fi Menasibu'l-Unsiyye* adlı eserdir (Elvan Çelebi, 116a-116b). Bektaşî tarikatı pirinin hayatına ve ölümüne dair farklı rivayetlere yer verilse de Hacı Bektaş Veli'nin bir müridi tarafından kaleme alınan *Velayetname / Menakıpname* adlı eserde onun Horasanlı olduğu, babasının Seyyit İbrahim Sani, annesinin ise Hatem Hatun olduğu yazılıdır (Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, 1959, 3-4). Ayrıca onun hicri 645 yılında dünyaya geldiği, hicri 737 yılında Osmanlı padişahı Orhan Gazi'nin saltanat yıllarına rast gelen dönemde Anadolu'da Suluca Karahöyük'te vefat ettiği de kaydedilir (Ahmed Sırrı Baba, 1939, 6). Nitekim Karahöyük Köyü sonraları Hacı Bektaş Veli ile anılarak Hacıbektaş adını almıştır (Ahmed Sırrı Baba, 1939, 7).

Şemsüddin Ahmed Eflaki'nin *Menakibu'l-Arifin* adlı eserinde (1385, 381-498) Hacı Bektaş Veli'nin Mevlana Celaleddin Rumi (604-672) ile aynı yüzyıl ve dönemde yaşadığı kaydedilir. Bu rivayetin sahih olduğu var sayıldığında Hacı Bektaş Veli'nin bu dönemde çok genç olması gerekir. Öte yandan bu durum onun kırk yaşını geçkinen Anadolu'ya gelmek üzere yola çıkışı bilgisi ile örtüşmez (Masum bin Zeynelabidin Masum Alishah, 2/1319, 155-156).⁴ Diğer taraftan *Şakaiku'n-Nu'maniyye* (Taşköprülüzade, 7) adlı eserde geçtiği üzere Hacı Bektaş Veli, Osmanlı sultanı I. Murat dönemi tarikat şeyhlerinden ve keramet sahibi şahsiyetlerden biri olduğu görülür. Bu tarihi veriler doğrultusunda Hacı Bektaş Veli'nin yüz yaşının üzerinde olduğu sonucu ortaya çıkar. Oysaki Hacı Bektaş Veli'nin ölüm tarihi olarak hicri 737 tarihi kabul edilir. Bu tarih ise daha çok onun müritlerinin "Bektâşîyye" kelimesinin ebced hesabıyla 737 yılına tekabül etmesiyle ilişkili olduğu da söylenebilir. Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinin bu çabası *Taraiku'l-Hakayik* (Muhammet Masum bin Zeynelabidin Masum Alishah, 2/1319, 155) adlı eserde de geçmektedir.

Velayetnamede (Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, 1959, 5-7) Hacı Bektaş Veli'nin daha çocukluğundan itibaren Ahmet Yesevi müritlerinden biri olan Lokman Perende'nin gözetimine verildiği kaydedilir. Fuat Köprülü (2009, 272-273) gibi düşünenler, Bektaşî tarikatını Kutbeddin Haydar ve Lokman Serahsi tarikatı aracılığıyla Ahmed Yesevi Tarikatı'na taşırlar.

4 Kaynaklarda Hacı Bektaş Veli'nin Mekke'ye yola çıktığında birçok yerde itikaf, riyazat ve kırk günlük çileler ardından Anadolu'ya ulaştığı yazılıdır.

Taraiku'l-Hakayik (Muhammed Masum bin Zeynelabidin Masum Alişah, 2/1319, 155-156) adlı eserin yazarı bazı delilleri sunarak Hacı Bektaş Veli ile Lokman Serahsi'nin görüşmesinin mümkün olamayacağını ifade eder.

Yazara göre, eğer burada adı geçen Lokman isimli şahsın, Şeyh Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın çağdaşı olan kişi ve şeyhin hankahın damından aşağı uçarak bazı keşfedilmemiş meselelere açıklık getirdiği ve hemen kanatlarını açıp onu izleyen gözler önünde ortadan kaybolan Lokman Serahsi olduğunu kabul edersek, bu kişi ile Hacı Bektaş'ın buluşması imkânsızdır. Yani Hacı Bektaş Veli'nin üstadı ve mürebbisi Lokman Serahsi oluşu ile örtüşmez çünkü bu durumda yaklaşık iki yüzyıla yakın bir zaman aralığı olduğu kolayca tespit edilir. Diğer taraftan onun bu makama şayeste olması mümkün olmaz. Yazar sonuç olarak adı geçen Lokman Serahsi'nin bu adla anılan başka bir şahsiyet olduğunu tekit eder ve dikkat çeker.

Amasyalı Abdizade Hüsameddin (1/1327-1330, 223-224), adı geçen Lokman'ı Babaiyye Tarikatı'nın kurucusu Baba İlyas Horasanî'nin halifelerinden biri olarak saymıştır. Ona göre Bektaşilik Tarikatı, Baba Lokman aracılığıyla Babaiyye Tarikatına bağlanmaktadır (Amasyalı Abdizade Hüsameddin, 2/1329-1332, 395-396).

Hacı Bektaş'ın hayatı gibi okur- yazar veya okuma- yazmasız olduğu tartışmalı mesele olursa da (Karamustafa, 2010, 7) ancak, *Besmele Şerhi, Hacı Bektaş'ın Nasihatleri, Fatiha Suresi Tefsiri, Kitabü'l-Fevaid, Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye ve Şathiyye* gibi eserler ona atfedilmektedir (Velâyet-nâme, 1393, 45-48).

Görüldüğü üzere Bektaşî tarikatı kurucusu olan Hacı Bektaş Veli'nin hayatı, ölümü ve hayatta olduğu yıllar içinde görüştüğü şahsiyetlerle alakalı birçok kopukluk, belirsizlik ve şüpheler mevcuttur. Dolayısıyla Hacı Bektaş Veli etrafındaki şahıslar ve mekânlar merkezinde bu konu, başlı başına birden fazla başlıkta araştırmaya ihtiyaç duymaktadır Bu konuyla ilgili Türkiye'de birçok araştırma yapılmıştır (Köksal, 2021, 11-40).

Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'ya gelen İbn Batuta Seyahatnamesi'nde (2/1417, 159-211) bu coğrafyada yaygın olan Mevleviye ve Haydariye gibi tarikatlardan bahsederken Bektaşî adında bir tarikattan bahsetmemiştir. Bu durum bize Bektaşîliğin bu dönemde henüz oluşum aşamasında olma ihtimalini hatırlatır.

Her ne kadar Hacı Bektaş Veli, Bektaşî tarikatının piri ve kutbu olarak kabul edilse de bu görüşe muhalif olan tarihçiler mevcuttur. Âşık Paşazade, tarikatın kurucu şahsiyet olarak Hacı Bektaş'ın müritlerinden bir olan Abdal Musa'yı göstermiştir (Ahmed Sırrı Baba, 1939, 5). Bir kısım tarihçi ise Bektaşî tarikatının asıl kurucusunun Balım Sultan olduğunu ifade etmiş (Aşıkpaşazade, 1929, 214).

Bu genel bilgi ve tartışmaları ana hatlarıyla aktardıktan sonra günümüz İran'ı tarihi, siyasi ve kültürel coğrafyasında Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik hakkında var olan bilgiler verilecektir. İlk olarak Hacı Mirza Zeynelabidin Şirvani'nin (Tarihsiz, 47-48) gözlem ve tespitleriyle başlanacaktır. Hacı Mirza Zeynelabidin Şirvani, hicri 1247 yılında geldiği Anadolu'da Hacı Bektaş Veli bağlıları içinde bir müddet yaşamış, gözlem ve tespitlerinden oluşan bazı önemli hususlara *Bustanü's-Seyaha* (Tarihsiz, 159) isimli eserinde değinmiştir. Şirvani, Hacı Bektaş Veli'nin müritlerini Gali-meşrep ve Şii-mezhep olarak tanımlamıştır. O, Anadolu'da kurulan sayısız Bektaşî tekkesinden bahsetmiş, tarikat bağlılarının bu dönemde rahat ve müreffeh bir hayat yaşadıklarını anlatmıştır (Hacı Mirza Şirvani, Tarihsiz, 159-160). Mirza Zeynelabidin Hacı Bektaş Veli'nin İmam Rıza (a.s.)'ın torunlarından biri olduğunu kabul etmiş, Bektaşîlik silsilesinin ise Maruf Kerhi'ye dayandığını ifade etmiştir (Hacı Mirza Zeynelabidin,

Tarihsiz, 159-160). Bütün bu bilgilerin yanında *Bustanü's-Seyaha*'da bazı tarihi yanlışlıklar da göze çarpmaktadır. Buna göre yazarın, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geliş tarihini hicri 660 olarak verişii ilginçtir. Onun Osmanlı Sultanı Orhan Gazi'nin oğlu Sultan Murat'ın saltanat yıllarında yaşadığını söylemesine rağmen Anadolu'ya geldiğini zikrettiği tarih mezkûr tarih son Anadolu Selçuklu sultanlarının tahtta oldukları döneme denk gelmektedir. Buna karşın Hacı Mirza Zeynelabidin Şirvani (Tarihsiz, 159) eserinde hicri 13. yüzyılda Anadolu, Şam, Mısır ve Irak havzalarına yayılan tarikatın sınırlarının nereye ulaştığına dair önemli bir tasavvur sunmaktadır. O aynı zamanda eserinde Osmanlı toprakları üzerinde en ücra köşelerde yaşayan tarikat bağlılarına, onlar için yapılan sayısız dergâh ve bu dergâhlara ait vakıflara da değinmektedir (Hacı Mirza Zeynelabidin, Tarihsiz, 160).

Masum Alişah⁵ *Taraiku'l-Hakayik* (2/1319, 155) adlı eserinde Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî tarikatıyla ilgili konulardan bahsederken *Bustanü's-Seyaha*'da verilen bilgileri bir miktar değiştirir, kaynak göstererek yeniden yazar. Yazar, kendi görüşlerini yazdığı satırlarda Bektaşî tarikatının Rum halkının Müslüman ve Şii olmasındaki etkisinden birkaç mısra ile bu şekilde bahsetmiştir:

Rum İslam ve imanla tanıştı

Bütün bunlar Seyid Bektaş tarafından mümkün oldu

Şiilik Rum İmparatorluğu'nda açığa çıktı

O sınırlar Şii ve mümin oldu (Muhammed Masum bin Zeynelabdin Masum Alişah, 2/1319, 155).

Masum Alişah'a göre (2/1319, 155) Bektaşî tarikatının mensupları siyah kıyafet giymekten imtina ediyor ve bu tür giysilerin Muaviye'den ümmete miras kaldığını ifade ediyorlar. Muaviye'yi ve soyunu lanetleyen Bektaşîlerin bu sebeple beyaz giydikleri anlaşılır. Bu tarikata bağlı olanların her ne kadar günlük ibadetlere önem vermeseler de İmam Rıza'nın türbesini ziyaret ettikleri, Cuma akşamlarında yapılan merasimi yerine getirdikleri, Muharrem ayı merasimlerine, özellikle de Aşüre günlerine saygı gösterdikleri de ifade edilir (Hacı Mirza Zeynelabidin, Tarihsiz, 159).

Bektaşî tarikatı Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş dönemi ve Anadolu'dan İslam'ın batıya yayılması (Hacı Mirza Zeynelabidin, Tarihsiz, 159) gibi tarihin önemli kavşaklarında aktif rol oynadığı için İran'da son yüzyılın yarısından itibaren birçok araştırmaya konu olmuş, tarikata ve kurucusu olan Hacı Bektaş Veli'ye dair 300'ün üzerinde eser vücuda getirilmiştir. Bu rakamın 50'den fazlası kitap tez, ansiklopedi maddesi, makale, tercüme ve tenkitli neşirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerin tamamı sadece Bektaşî tarikatı ve kurucusuna dairdir. Çoğu durumda makale veya kitaplar yüksek lisans ve doktora tezlerinden alıntı veya özetlenmiş olup, konu ve içerik açısından önemli farklılıklar taşımamakta ve sıklıkla onlarla örtüşmektedir. Tercüme edilen eserler aynı zamanda İranlı olmayan yazarların bulguları ve bilimsel araştırmalarının sonucudur.

Buna karşın bazı makale eleştirileri ve kitaplar kendi çapında değerli eserler olarak görülmelidir, ancak bunları konuya dair müstakil eserler saymak mümkün olmayacaktır. Bu sebeple biz, bu çalışmada konuyla ilgili yapılan araştırmalardan yayınlananlar içinden 29 adedini seçtik. Bu eserler konu hakkında derinlemesine değerlendirmeler içeren, tahlil yapılan, bilimsel ve araştırma tekniklerine uygun olarak yazılan makalelerdir. Bu eserlerin tamamı akademik dergilerde yayınlanmış ve internet ortamında ulaşılabilir. Bu çalışmada öncelikle çalışmaların tümü gözden geçirilmiş, makaleler belirlenmiş ve 29 olarak sınırlandırılmıştır. Ardından makaleler kısa bir şekilde tanıtılmış, daha sonra İranlı araştırmacılar nezdinde makalelerin öne-

5 Zeynelabidin Mirza Koçuk Rahmat Ali Şah Naib el-Sadr'ın oğlu olan Masum Alişah, Kaçarlar döneminin sonlarında yaşamıştır. O eserin mukaddimesinde kendini İbn Rahmet Ali Masum Ali Nimetullahi Şirazi şeklinde tanıtmıştır (1/1319, 264).

mi ve mahiyeti üzerinde durulmuştur. Sınırlandırılan makalelerde bazı sorulara cevap aranmıştır.

2. Araştırmanın Soruları

1. Makalelerde araştırma yöntem ve tekniklerinin hangisi kullanılmıştır?
2. Makalelerin hangi dış özellikleri var?
3. Makalelerin içinde belirgin hangi unsurlar daha çok ön plana çıkmıştır?
4. Makalelerde asıl çıkarım ve bulgu nedir?

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma için yukarıda sıralanan soruların cevabı ve çalışmanın hedefinin anlaşılması için notlar alınmış, yazarların asıl hedef ve makalelerinde ulaştıkları sonuçlar tahlil edilip değerlendirilmiştir. Burada şöyle bir yol izlenmiştir, özetleme, sıralama, kritik ve metinlerden çıkarım yapma, bulguların yorum ve analizi gibi başlıklarda yapılan çalışmaların verileri tasnif edilmiştir. Bu analiz ve takibi kullanarak genel kabule ve mevcut anlayışa ulaşacağımızı, makalelerde sunulan bilgileri inceleyerek sorulara cevap vereceğimizi ve konuya açıklık getireceğimizi varsaydık (Content Analysis: A Methodology For Structuring And Analyzing Written Material, 1996, 6- 7).

Öncelikle, seçilen araştırmaya konu olan makalelerin tamamında mantıksal çıkarım yapılacak, sonra özetlenecek ve onlar belirli parçalara ayrılarak taksim edilecekler. Ardından benzeri ve karışık konulu bulguları bir düzen dâhilinde ayırıp değerlendirilecekler. Bunu yaparken bazı makale yazarlarının niteliklerinden bahsedilecek ve makalelerde öne çıkan bulgular ve terimler açıklanacak, bunların ortaya çıkmasındaki etkenler üzerinde durulacaktır. Son olarak ulaşılan bulgu ve terimler aralarındaki anlam ve konu bağı ortaya çıkarılarak yorumlanıp tahlil edilecektir. Bu yolla sağlıklı bir ölçme ve değerlendirme yapılmış olacaktır (Content Analysis: A Methodology For Structuring And Analyzing Written Material, 1996, 12-13).

Bu çalışmada öncelikle tekrardan kaçınılmış, mevcut makaleler içinde mantıksal yolla kısıtlama ve özetleme yoluna gidilmiş, makaleler adı, yazarı ve yayın yılı esasına göre sıralanmıştır. Ardından makalenin içeriği özetlenmiş, anahtar kelimeler çıkarılmış, makaleler konu ve alanlarına göre ayrılmıştır. Bu veriler tespit edildikten sonra yorumlama yapılmış, ardından konularına göre ayrılan makaleler benzer gruplara bölünmüştür. Araştırmada sonuca ulaşmak için excel programından faydalanılmış, çalışma çeşitli istatistiksel verilerle desteklenmiştir.

4. Araştırmanın Sınırları

Bu 29 makale üzerinde araştırma yönteminin uygulanması sırasında, bulundu ki yazılardan biri, internette Farsça “başlık” ile anılmasına rağmen aslen İngilizce yazılmış, daha sonra ise Almancaya çevrilmiş ve yurtdışında bir dergide yayınlanmıştır (Dezfuli, 1397/2018, 45-58). Makalelerden biri ise başlık açısından diğerleriyle uyuşmuyor gibi görünse de mevcut makalelerden biriyle muhteva açısından benzerlik göstermektedir (Rabbani-Ghodrati Vaygan, 1397/2018, 101-128). Bu iki makale bu iki gerekçeden dolayı toplam sayıdan çıkarıldı. Diğer taraftan “*Monasibat- ı Bektaşiyye Ba Hokumet- i Osmanı Der karn- ı Dehom ve Yazdehom Hecri*” (Dorsar, 1399/2020, 95- 118) isimli bir çalışma, hemen hazır makalenin bitişinden sonra yazar(lar)a ulaştı. Yayınlanma süresinin sınırlı olması nedeniyle, yazar(lar) tarafından çalışma topluluğuna dahil edilmedi. Netice olarak araştırmada değerlendirmeye toplamda 27 makale esas alınmıştır.

5. Araştırmanın Geçmişi

Bugüne kadar İran'da Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik tarikatıyla ilgili araştırmaları inceleyen bağımsız bir çalışma yapılmamıştır.

Dolayısıyla bu makale kendi alanında ilk sayılabilir ve bu özelliği ile bu tür araştırmalarda yeni bir sayfa açabilecek bir çalışma sayılabilir.

6. İranlı Araştırmacıların ilgi odağındaki Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî Tarikati

Hacı Bektaş Veli Horasanî, İslam tasavvuf ve tasavvuf tarihinin en etkili isimlerinden biri olduğundan onun hayatı ve kendisine atfedilen tarikat hakkında farklı dillerde pek çok eser yazılmış ve yayınlanmıştır. Bu konu son yarım yüzyılda İranlı araştırmacılar tarafından 27 bağımsız makalede incelenmiştir. Araştırma sorularını yanıtlamak amacıyla bu 27 araştırma örneği çalışma evreni olarak seçilmiştir.

6.1. Makalelerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri

Bu makalelerde bilgi toplama türü çoğunlukla kütüphane kaynak ve belgeleme dayalı olup, kullanılan yöntem betimleyici, betimleyici-analitiktir.

İki makalede veri toplama işlemi saha yöntemiyle yapılmıştır (Hüsrevi, 1395/2016, 59-77; Labbaf Haniki, 1394/2015, 51-60).

Bu bağlamda görüldüğü gibi geleneksel yöntemlere odaklanılmış ve güncel niceliksel ve niteliksel yöntemlerin kullanımı ihmal edilmiştir. Bu yöntemlerin güçlendirilmesiyle bu alandaki araştırmalarda yeni bir aşamaya geçilebilecek gibi görünüyor.

Araştırma sürecini başlatmak için öncelikle makalelerin tüm başlıkları yayınlanma yılı, başlıklardaki göstergeler, uzmanlık alanı ve yazarların cinsiyetine göre bir tabloya yerleştirildi ve sayısal olarak kodlanmış ve sınıflandırılmıştır.

6.2. Makalelerin Dış Özellikleri: Yayınlanma Yılı, Başlıklarda Kullanılan Göstergeler, Uzmanlık Alanları Ve Yazarların Cinsiyetine Göre Kodlanması / Kategorize Edilmesi Ve Sıklık Ölçümü

Tablo 1'de görüldüğü gibi makalelerin tüm başlıkları, yayın yılına göre en erken tarihten en eski tarihten doğru kategorize edilmiş ve sayısal olarak kodlanmıştır. Ardından makale başlıkları içeriğin ve mahiyetin göstergesi olduğundan, bu makalelerde en önemli olan göstergelerin bilinmesi amacıyla tüm başlıklar kategorize edilmiştir.

Daha sonra bu alandaki araştırmacıların konuyu ele aldığı uzmanlık alanları, eğitim niteliğine göre sınıflandırılmış ve ardından makalelerin yazarlarının cinsiyeti belirlenmiştir.

Bir sonraki aşamada her on yılda basılan ve yayınlanan makalelerin ölçüm ve sayımı yapıldı. Araştırmada bu 27 makaleden 16'sının son on yılda (2010-2019) yazıldığı ve yayımlandığı tespit edildi. Bu sayı makalelerin yarısından fazlasını bu yıllara ait olduğu anlamına gelmektedir.

Daha sonra başlıklardan çıkarılan kategoriler karşılaştırılarak benzer kategoriler tekli kategorilere indirgenerek numaralandırılmış, sıklıkla anılan ibarelerin İranlı araştırmacıların makale başlıklarına yansıdığı, bunun da yazarların kaygıları boyutu- nu gösterdiği anlaşılmıştır.

Makaleler yayınlanma zamanlarına göre değerlendirildikten sonra uzmanlık

alanlarına odaklanılmıştır. Çalışmanın bir sonraki aşamasında hangi araştırma grupları ve uzmanlarının konuya daha fazla önem verdiğini belirleyecek ve bu hedefle konuyu ele alan araştırma alanlarına odaklanacağız.

Tablo 1: Makalelerin Yayınlanma Yılı, Başlıkları, Uzmanlık Alanları Ve Yazarların Cinsiyetine Göre Kodlanması ve Kategorizasyonlanması

Kod	Makalenin adı	Yayın yılı	Yaygın özelliği	Uzmanlık alanı	Yazarın cinsiyeti
1	Rahiyafı ber-Mesele-i İmamet u Velayeti der-Nigre-i Tarikat-i Bektaşiyye ba-Tekidi ber-Miras-ı Mektub-ı Bektaşiyye der-Türkiyye (Nevvab- Mutteki, 1398, 57-79).	2019	İnancın erkamı ve temelleri İnancın yazılı kaynakları, Mevcut durum	Dineler ve mezhepler	Erkek
2	Tarikat-ı Bektaşiyye ber-Pa-ye-i Risale-i Ahmediye (Barzegar, 1397, 171-190).	2018	Tarihsel bağlamlar İnancın yazılı kaynakları,	Tarih	Erkek
3	Aleviyan u Bektaşiyyan-ı Türkiye ve Tasir-i İhtimali Ânha der-ber-Âverd-i Esteranjik-i İran-ı Nisbet be-Türkiye (Mukkaddem, 1396, 7-22).	2017	Tarihsel bağlamlar, Rol ve işlev, Uluslararası ilişkiler, Mevcut durum	Ortadoğu çalışmaları	Erkek
4	Cestari der-Gune-i Şinasi Miras-ı Mektub-ı Kohn-i Aleviyan-ı Bektaşî ba-Tekid ber Anasır-ı Müşterek-i İtikadi Ânân ba-Endişe-i Kelami İsnâaşeri (Muttaki-Caferyan 1396, 27-48).	2017	İnancın yazılı kaynakları Tarihsel bağlamlar İnancın erkamı ve temelleri Diğer dinler ve mezhepler ile iletişim	dinler ve mezhepler	Erkek(2)
5	Baverhay-ı Alevi Bektaşî der-Divan-ı Şah İsmail Safevi (Hatayi) (Cemalifer-İdrisi-Ebadi, 1396, 93-120).	2017	İnancın erkamı ve temelleri İnancın yazılı kaynakları	Tarih	Kadın, erkek (2)
6	Bektaşiyye der-İran ve Türkiye (Ansari-Gafuryan, 1396, 1064-1079).	2017	Tarihsel bağlamlar Mevcut durum	Edebiyat	Kadın, erkek
7	Daraviş- i Bektaşî Der Esnad- i Taşkilat- i Edari Âsitan-ı Kuds-i Rezavi (Şehidi, 1396, 75-100).	2017	Tarihsel bağlamlar, Sosyo-ekonomik durum, belgeler, Diğer dinler ve mezheplerle ile iletişim	Tarih	Kadın
8	Teşeyyü-i Emami ve Peyda-yiş-i Tarikat-i Alevi-Bektaşî der-Anatoli (Dezfuli, 1396, 133-147).	2017	İnancın erkamı ve temelleri Tarihsel bağlamlar Diğer dinler ve mezhepler ile iletişim	İlahiyat	Kadın

Kod	Makalenin adı	Yayın yılı	Yaygın özelliği	Uzmanlık alanı	Yazarın cinsiyeti
9	Cestari der-hem Besteği Âin-i Fütüvvet ve Tarikat-ı Ale-vi-Bektaşî der-Anatoli (Dezfuli, 1396, 211-228).	2017	İnancın erkani ve temelleri Tarihsel bağlamlar Diğer dinler mezhepler ile iletişim	Tarih	Kadın
10	Pejuheşi der-Âramgah-ı Tarihi Mevsüm be-Hacı Bektaş Veli der-Mıntika-i Şine-i Kılai Loristan (Hüsrevi, 1395, 59-77).	2016	Tarihsel bağlamlar Sosyo-kültürel durum	Arkeoloji	Kadın
11	Bektaşîyye (Mobelleği Abadani, 1394, 283).	2015	Tarihsel bağlamlar	Dinler ve mezhepler	Erkek
12	Banuvan-ı Sufi der-Tarikat-ı Bektaşîyye der-Anatoli Devre-i Selçukiyân-ı Rum	2015	Kadınlar Sosyo-kültürel durum Tarihsel bağlamlar	İlahiyat	Erkek Kadın
13	Fuşencan-Nişabur ve Bektaşî'ye (Labbaf Haniki, 1394, 51-60).	2015	Tarihsel bağlamlar	Arkeoloji	Erkek
14	Bektaşî'ye ve Astan-i Kuds-i Razevi (Nakdi, 1393, 151-173).	2014	Tarihsel bağlamlar Diğer dinler ve mezhepler ile iletişim	Tarih	Erkek
15	Berresi v Tahlil-i Mebaniyy-i İtikadi Tarikat-ı Bektaşîyye (Raznahan-Bitarafan, Şirdel, 1392, 123-14).	2013	İnancın erkani ve temelleri	Tarih	Erkek (3)
16	Berresi Nakşi ve Karkerd-i Tarikatı Sufi der-İmparatori-i Osmani ba-Tekid ber-Tarikat-ı Bektaşîyye (Şirdil-Raznahan, 1390, 129-160).	2011	Tarihsel bağlamlar Rol ve işlev,	Tarih	Erkek (2)
17	Vakıfname-i Zaviye-i Bektaşî der-Hoy (Mukaddem, 1389, 15-109).	2010	Tarihsel bağlamlar Belgeler	Orta Doğu çalışmaları	Erkek
18	Mezarat-ı Müşterek ve Berrehi Teşabihat-ı Baveri Mesihyan ve Aleviyan ve Bektaşîyan der-Kalmer u Osmani (Emami Hoyi, 1388, 25-36).	2009	Sosyo-kültürel durum İnancın erkani ve temelleri Tarihsel bağlamlar Diğer dinler ve mezheplerle ilişkileri	Tarih	Erkek
19	Nigahi be-Metun-i Mezheb-i Aleviyan-Bektaşîyan-ı Anatoli (Vali, 1388, 51-66).	2009	Yazılı inanç kaynakları Tarihsel bağlamlar	Dinler ve Mezhepler	Erkek
20	Safevi Devleti'nin kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Anadolu'daki Alevi-Bektaşî isyanları (Hoyi, 138, 76-80; Şahbazi, 1382, 76-80).	2007	Hareketler Rol ve işlev Tarihsel bağlamlar Mevcut durum	Tarih	Erkek

Kod	Makalenin adı	Yayın yılı	Yaygın özelliği	Uzmanlık alanı	Yazarın cinsiyeti
21	Bektaşiyye (Laciverdi, 1383, 337)	2004	Tarihsel bağlamlar	Dinler ve mezhepler	Kadın
22	Bektaşiyye ve Uşşak-ı Sahiyyun, Seyr-i der-Tarih-i Tarikat-ı Bektaşî ve Çegunegi-i İnkıraz-ı Devlet-i Osmani ez-Tarik-i Nufuz der-Yehudiyân ve Misuneha der-in Fırak (Şahbazi, 1382, 76-80).	2003	Hareketler Rol ve işlev Tarihsel bağlamlar Diğer dinler ve mezhepler ile iletişim	Siyasi bilimler	Erkek
23	Bektâşiye (Urucniya, 1377, 651-54).	1998	Tarihsel bağlamlar	Dinler ve mezhepler	Kadın
24	Muarriî Yek Şair-i Bozorg-i Alevi-Bektaşî (Hoyi, 1373, 15-16).	1994	Tarihsel bağlamlar Kültürel durum	Tarih	Erkek
25	Bektaşî'ye (Anuşe, 1371, 389).	1992	Tarihsel bağlamlar	Dinler ve mezhepler	Erkek
26	Hacı Bektaş Veli ve Tarikat-ı Bektaşiyye (Haşimpür Subhani-Ensari, 1355, 505-546).	1976	Tarihsel bağlamlar	Edebiyat	Erkek (2)
27	Seyri der-Efkar-ı Bektaşiyye (İsfehaniyan, 1355, 17-22).	1976	İnancın erkanı ve temelleri	Tarih	Erkek

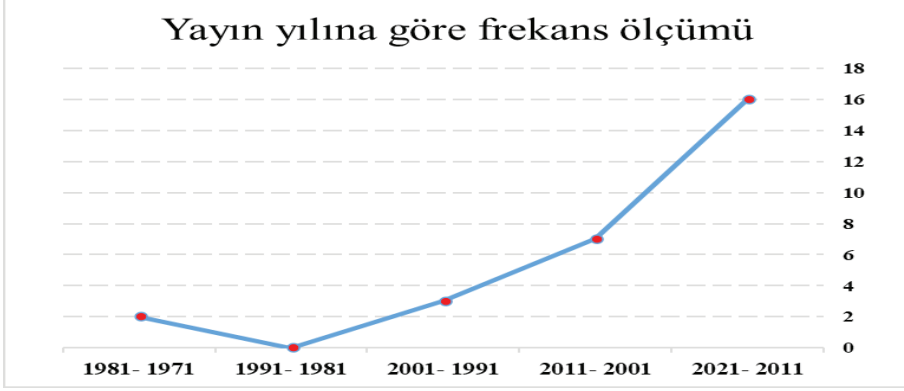
Grafik 1'de görüldüğü gibi, İranlı yazarların eserlerinde Bektaşilik Tarikati ve kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin tarihi seyrinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun ardından bu tarikatın fikri mahiyeti ve dini temelleri, sonra tarikatın diğer dinler ve mezhepler ile iletişimi, daha sonra bu tarikatın sosyokültürel ve ekonomik koşulları sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktadır.

Grafik 1: Başlıklıklarda yaygın olarak kullanılan göstergeler

Grafik 2'de Bektaşilik ve Hacı Bektaş konusuna dair sadece son on yılda basılan ve yayımlanan makalelerin yükseliş eğilimi görülmektedir. Basım ve yayındaki bu artışın nedeni konunun bağımsız bir makalede tek bir konu olarak incelenebilir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki insanın davranışı geleceğe dair vizyonundan ve öngörüsünden etkilenmektedir. Her bir kişi geleceğini tasarlamak için sürekli bir çaba içindedir. Bu konu üzerinde çalışmak belki de insanın öngörü ihtiyacıyla ilgilidir. Türkiye önemli azınlıklar arasında sayılan ve Oniki İmam Şiiliği ile yakın benzerlikler taşıyan Bektaşilik üzerine yapılan araştırmaların artması, belki de ülkenin gelecekte dine daha fazla önem vermesi ve bunun da komşu ülkelerle ilişkilerinin artmasında etkili olacağı düşünülebilir.

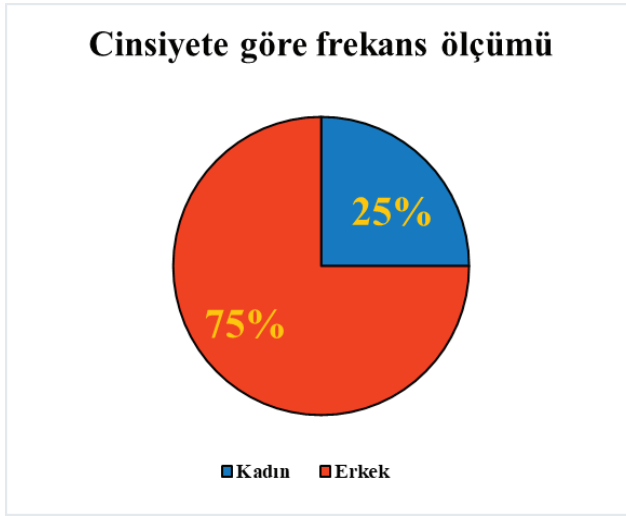
Grafik 2: Yayın yılına göre frekans ölçümü

Bu minvalde grafik 3'te göz önüne geldiği soratta tarih, dinler ve mezhepler, ilahiyat, Ortadoğu çalışmaları, edebiyat, arkeoloji ve siyaset bilimleri alanlarındaki araştırmacıların eserlerinde bu konuyu ele aldıkları tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi kategorileri sırladığımız, ölçme ve değerlendirme yaptığımızda tarih, din ve mezhep alanındaki araştırmacıların Bektaşilik ve bu tarikatın kurucusu olan Hacı Bektaş Veli hakkında daha çok makale yazıp yayınladıkları ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3: Özel alanların frekansı

Bir sonraki aşamada erkek ve kadın yazar sayıları ölçülmüş, Bektaşilik ve kurucusunu konu edinen erkek yazar sayısının kadınlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 4: Cinsiyete göre frekans ölçümü

Görünüşe göre bu konu da diğer bilim ve araştırma konuları gibi büyük bir farkla erkeklerin hâkim olduğu alanlardan biridir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair olan hâkim portatifinin burada da üstün geldiği görülüyor. Sunulan eser ve makalelerin sayısında görüldüğü üzere bu tarikat hakkında yapılan araştırmalardan sadece bir adedi tarikattaki kadınlar hakkında yazılmıştır. Kadınların bu tarikatta rolü ve varlığı adeta yok hükmündedir. Ancak kadınların bu konuda makale göndermeye daha az eğilimli olmalarının nedeninin daha fazla araştırılması gerekmektedir.

Bu bölümden sonra gereksiz tekrarlardan kaçınmak amacıyla makaleler sayısal kodla tabloya yerleştirilecek ve tam başlık vermekten kaçınılacaktır.

6.3. Makalelerin İçerik Eğilimlerinin Sınıflandırma ve Belirgin Unsurları Ön Plana Çıkarma

Bu aşamada tekrardan kaçınmak amacıyla makale isimleri makale koduyla değiştirilerek makalelerin özet ve metnine göre sık kullanılan göstergeler sıklık sırasına göre incelenecektir. Yaygın olarak kullanılan bu göstergelere ilişkin temel kategoriler makalelerden çıkarılıp bir araya getirilecektir. Analiz ve inceleme sürecinde bu kategoriler arasında karşılaştırma yapılarak benzer örneklerin uygun kategorisi anılarak yerleştirme sağlanacaktır. Daha sonra en çok kullanılan uygun kategoriler belirlenecek, her grubun çekirdek kategorileri seçilecek ve bu seçilmiş kategoriler bir araya getirilerek aralarındaki mantıksal ilişki belirlenecektir.

Tablo 2: Makalelerin İçinde Olan Ana Unsurların Sınıflandırılması

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-2 -3 -4 -6 -7 -8 -9 -10 -11 -12 -13 -14 -15 -16 -17 -18 -19 -20 -21 -22 -23 -24 -25 -26 -27	Tarihsel bağlamlar	Osmanlı Devleti'nin fikri desteği, Balım Sultan'dan önce tarikatın teşekkülü, Balım Sultan'ın getirdiği yenilikler ve Oniki İmam Şiiliğine yaklaşma süreci, Hurufiye ve Kalenderiye inançlarının tarikata girmesi nedeniyle tarikatın tutarsız bir yapıya bürünmesi, Osmanlı Devleti ile muhalefet ve Safevilere yakınlık, Alevilerle Oniki İmam Şiilerinin yaşam ve kültürdeki üslup farklılığı- Oniki İmam Şiilerinden bağımsız bir kimliği, Safeviler döneminde "Görev" adı ile ferman almaları, Bektaşî dervîşi ya da İbnü's-Sebil ya fakir adları, Anadolu bölgesindeki gelişmeler sonucu tarikatın ortaya çıkışı, Yunan kültüründen etkilenmesi, Anadolu'da Selçukların kültür ve hoşgörü politikaları etkisiyle tarikatın ortaya çıkması, Şiiliğin tarikatın devamlılığında etkisi, Türklerin ilk dönem eğilimleri ve Bektaşî Tarikatı üzerindeki etkileri, Fütüvvetin tarikat üzerindeki etkisi, Abbasi Halifesinin Fütüvete olan eğilimi, Moğol İstilas, Tarikatın Rum Selçuklularıyla olan düşmanca tavırlarının mahiyeti, Yeniçeri birliğinin oluşumuna etkisi, Tarikatın kurucusu, Pir Tarikata ayıt olarak adlandırılan farklı alanlardaki mimari yapılar, Tarikatın kurucusunun hayatı, Tarikatın pirinin doğduğu yer, Tarikat kurucusuna dair tarihsel belirsizlik, Astan-i Kudüs-i Razevi ile bağlantısı, Farklı bölgelerde bulunan Tekkeler, Tarikatın doğal ve siyasi coğrafya yapısından etkilenen değişim ve dönüşümü, Anadolu'daki düşünce ekollerinden etkilenmesi, Anadolu'nun dini toplumu üzerindeki etkisi, Anadolu'nun heterojen ırksal, kültürel ve dini toplumuna dayanan dönüşümü, Horasanlı Melamilerden etkilenme, İktidarın resmi diniyle olan ilişkisi, Tarikatın Yeniçeri teşkilatı ile bağlantısı ve sultanlar üzerindeki etkisi, Babai hareketine dayalı tarikat, Osmanlı İmparatorluğu'nun güç temelini sağlamlaşmasında etkili bir rol oynaması, İsyanlara katılım nedeniyle 1242'de	Osmanlı Devleti'nin fikri desteği, Hicri 9. Asırda Balım Sultan tarafından tarikatın oluşturulması ve bütünleştirilmesi, Balım Sultan döneminden başlayarak Oniki İmam Şiiliğine yakınlık duyma, Yunan kültüründen etkilenmesi, Hıristiyan kültüründen etkilenmesi, Diğer mezheplerin inançlarıyla karışması, Türklerin ilk dönem eğilimlerinin Tarikat üzerindeki etkisi, Fütüvvetin Tarikat üzerindeki etkisi, Yeniçerilerle yakınlık ve bağlantı, Tareketin Doğu Avrupa, Batı Avrupa, Arnavutluk ve Balkanlar'a etkisi, Hicri 1242'de yaşanan dağılma, Tarikatın Babalar ve Çelebiler olarak iki gruba ayrılması, Osmanlı yönetimine karşı muhalefetin yoğunlaşması, Atatürk'ün laik yönetimini tercih etme, Tarikat mensuplarının buna yönelmesi, Ritüel ve törenlerin şeriat kurallarının yerini alması, Köylüler ve sınır sakinleri arasında gelişmesi,

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-2 -3 -4 -6 -7 -8 -9 -10 -11 -12 -13 -14 -15 -16 -17 -18 -19 -20 -21 -22 -23 -24 -25 -26 -27	Tarihsel bağlamlar	ortadan kaldırılması, Balkanlar ve Arnavutluk'a giderek burada yayılması, Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelen Pir Saltuk, Hoy köyündeki Bektaşî hangahı, Tarikatın pirleri ve dedeleri, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Batı Avrupa topraklarında nüfuz edişi, Tarikat inancının tarihi ve kökeni, Türkiye'nin en önemli azınlığı oluşu, Osmanlı hükümetine karşı muhalefet etmesi, devletle karşı karşıya gelmesi, Zihinsel olarak Safevi hükümetini taklit etmesi, Avrupalıların Bektaşî tarikatının güç kazanma tehlikesini büyütme çabaları, tarikat büyüklerinin Atatürk'ün laik yönetimini Sünni dini yönetime tercih etmesi, Özgürlük arayışı, Tarikatın oluşumu, Yeniden tarihi yapılanmanın imkânsızlığı, Sarı Saltuk tarafından Balkanlara nakledilmesi, Tarikatın Hıristiyan kökenleri, Balım Sultan tarafından kurulması, Kızılbaşlar ve Yeniçeriler ile ilişkisi, Kızılbaşlar'ın tarikat tarafından kontrol edilmesi, Şariat kurallarına uyulmaması, Tarikatın Piri Hacı Bektaş Veli, Tarikat kurucusunun ise ikinci pir denilen Balım Sultan oluşu, Hicri onuncu asırda tarikat birliğinin kuruluşu, 16. yüzyılda yaşayan Avrupalı yazarların bu tarikatı tanımamaları ve eserlerinde tarikattan bahsetmemeleri, Çaldıran savaşından on yılı aşkın bir süre sonra Bektaşîlerin isyan etmesi, Yeniçeri ordusunun Bektaşî Tarikatı'na bağlı olduğu iddiasını inkarı, Hacı Bektaş Oğulları, Hacı Bektaş Küçükleri, Bektaşîlik Tarikatı'nın diğer tarikatlar tarafından tekfir edilmesi, Tarikatın feshedilmesi, Bektaşîlik Tarikatı'nın Yahudiler için uygun bir zemin oluşturması, Bektaşîlik Tarikatı'nın faaliyetlerinin 19. yüzyıldan sonra gizli tutulması, Bektaşîlik Tarikatı'nın Masonluk kurumu ile bağlantısı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek kurumlarına sirayet ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yardımcı olması, Osmanlı saray mensuplarının, özellikle de saray kadınlarının bu tarikata eğilimi, kansız darbelerin başlangıcı,	

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-2 -3 -4 -6 -7 -8 -9 -10 -11 -12 -13 -14 -15 -16 -17 -18 -19 -20 -21 -22 -23 -24 -25 -26 -27	Tarihsel bağlamlar	Bektaşiliğin dağılıp Arnavutluk'a nakledilmesi, Bektaşiliğin Amerika'da kurulması, asıl kurucu Balım Sultan, Hicri 9 yüzyılda Yeniçerilerin resmi ayini olarak kabul edilmesi, Tarikatın Balkanlar ve Arnavutluk'taki nüfuzu, Arnavutların Bektaşiler aracılığıyla İslam'a geçmesi, edep ve erkanda Kalenderlerle benzerlik, Haydariye tarikatı ile bağlantısı, Babaiye ilkelerine bağlı kalınması ve Horasan Melamilığının devam ettirilmesi, Hurufilikle karışması, Bektaşi tarikatının başlıca temsilcileri Çelebiler, Balım Sultan; Hıristiyan bir anne ile Bektaşi bir babanın evladı, Tarikatın Babai ve Çelebi olmak üzere iki gruba ayrılması, hicri 1241 yılında tarikat ve temellerinin yıkılması, 13. yüzyılda Bektaşilik tekkesinin yeniden açılması, Atatürk döneminde tasavvufi oluşumların engellenmesi ve Tarikatın Arnavutluk'a geçişi, Bazı dini ibadetlerin ritüellerle değiştirilmesi, Tasavvuf ve fütüvvet Bektaşilerinin Safevi şahırlarına tabi olması, Balım Sultan; tarikatın ana kurucusu, Tarikatın Hacı Bektaş Veli'ye dayandırılmasındaki şüpheler, İmam Musa Kazım'ın (a.s) torunlarından olan Hacı Bektaş Veli, Seyyid Kazımı, Tarikatın liderinin Pir-i Tarikat şeklinde anılması, Bektaşiliğin Yeniçeri ordusu tarafından resmi ritüel olarak kabul edilmesi, Arnavutluk ve Balkanlara yayılması, Misyoner dervişlerin Tarikata sızması, Tarikatın Anadolu'ya sızması, Türkler üzerinde etkisi, Hacı Bektaş Veli ile ilk Osmanlı hükümdarları arasındaki irtibatın imkansızlığı, Bektaşilik ve Hurufiliğin kaynaşması, Balım Sultan'ın tarihatta gerçekleştirdiği yenilikler, Tarikatın Balım Sultan tarafından bütünleştirme çabaları, Dervişlerin bekar olarak yaşaması, Şeyhlik makamının bundan böyle miras kalması, Tarikatın Çelebi ve Dede Babalar olmak üzere iki gruba ayrılması, Tarikatın yayılmasının temel sebebi herkesin yorumlayabileceği genel ve muğlak fikirlerin karışımı	

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
		<p>Bektaşî Tarikatının Sünnî merkezler ve tarikatlar tarafından kabul edilmesi. Bektaşîlerin köylüler, göçebeler ve sınır boyunda yaşayan aşiretler arasında popülerleşmesi, Melametîyye öğretileriyle karışması, İbn Arabî teorisi-nin kabulü, Türk Şamanizm'den etkilenmesi, Hurufîliğin etkisi, Aliullahîler'e benzerliği, Ahilerle bağlantısı, Bektaşîlik ve Haydariye'nin eş anlamlı kullanımı, Hacı Bektaş Veli'nin halefi Balım Sultan; Bektaşîlik isyanları ve Bektaşîlik tomarının parçalanması ve hanegahların yıkılması ve etkisinin hanegahların kaybolması, Nakşibendiyye Tarikatı'na girilmesi, Ritüellere önem verilmesi, İbadetlere önem verilmemesi, Babailer, Hurufiler ve Haydarilerle karışması, Anadolu, Balkanlar, Arnavutluk, Mısır, Irak'ta yayılma, Siyasi-sosyal koşulların tarikatın genişlemesine etkisi</p>	
<p>-1 - 2 -3- 4 -5- 6 - 7 - 8 - 9 - 10 - 11 - 15 - 16 - 18 - 19 - 21 - 22 - 25 - 26 - 27</p>	<p>İnancın erkanı ve temelleri</p>	<p>Ali sevgisine, Ehlibeyt ve Oniki İmamla dostluğa dayalı Alevilik, İmamet ve Velayet inancı, Mehdilik inancı, Bektaşîlerin Ondört Masumu ile Şiiilerin Ondört Masumu arasındaki farklılıkları, Oniki İmam'a, özellikle de İmam Cafer Sadık'a bağlılık, İmami Şiiîliğe yakınlık, Tarikatın ilke ve yükümlülüklerine sahip olmak, Hıristiyanlıktan etkilenmesi, Hz. Ali'ye olağanüstü değer, Fıkıh ve şeriattan uzaklaşması, Oniki İmam Şiiîliği ile benzerliği, Ehlibeytin öğretileriyle benzerlik, Hazreti Ali'nin yarı ilahî kişiliğine inanç, İmam Cafer Sadık mektebinden etkilenmesi, Tevella ve Teberra inancına inananlar, Ehlibeyt ekolünden etkilenme, Oniki İmami Şii'den bağımsız bir kimlik oluşturmaları, Hurufilikten etkilenme, Allah, Muhammed ve Ali üçlemesi ve vahdet-i vücuda inanç, Nusayri Alevilerinden etkilenmesi, Caferî mezhebinden etkilenmesi, İmam Musa Kazım'a atfedilen Oniki İmamlığın teolojik düşüncesiyle ortak düşünceleri, İmami Şiiîliği köklerinden uzaklık, Tasavvuf ve Şii inançlarından etkilenmesi</p>	<p>Hazreti Ali (a.s)'a aşırı sevgi, Oniki İmam Şiiîliği ile ayniyet esasına göre değil de benzerlik esasına göre bağlılık, Mehdilik inancı, Hıristiyanlıktan etkilenmesi, Hazreti Ali (a.s)'ın ilahî kişiliğine inanç, Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve Ali'nin her şeye kadir olduğuna dair inanış, Teslis inancına özel vurgu, İbn Arabî'nin Vahdet-i vücud teorisine inanç, Tevella ve Tebarraya inanmak, fakr inancının önemi ve İbnü's-Sebil'i kutsal sayma, Oniki İmam'ın Şii inançlarından farklı bir temel taşıma, Ehlibeyt sevgisi, Fikri ve dinî hoşgörü, Hulul ve Tenasüh inancına inanmak,</p>

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-1 - 2 -3- 4 -5- 6 - 7 - 8 - 9 - 10 - 11 - 15 - 16 - 18 - 19 - 21 - 22 - 25 - 26 - 27	İnancın erkanı ve temelleri	Muhammediye hakikati ve vahdet-i vücudla bağlantısı, Tevella ve Teberra, İslam inançlarına bağlılığı, Fakr öğretisinin değeri ve İbnü's-Sebil'e hürmeti, Oniki İmam Şiiliğinin inançları ile temel farklılıkları, Ehlibeyt sevgisi, Fütüvvet inancından etkilenmesi, Dini altyapısı olmayan Şii ritüellerinden etkilenmesi, Reenkarnasyon inancı, Totem inancı, Ehlibeyte, özellikle İmam Cafer Sadık'a saygısı, Yoruma dayalı tasavvuf öğretileri ve hoşgörüsü, Ali ve Ehlibeyt sevgisine dayalı Şii öğretiler, İnançta rahat tutmak ve hoşgörü, Hristiyanlıktan etkilenme, Galiyane düşünce ekollerinden etkilenme, Anadolu'nun Doğu bölgelerinde yaşayan Bektaşilerin Şiiliğe eğilimi, Batı bölgesindekilerin ise Sünniliğe eğilimi, Melamilerden etkileniş, Babaiyye hareketinden etkileniş, Hristiyanlıkla benzerlik, Tarikat inançları ile Tevella ve Teberra mefhumunun birleşimi, Şii unsurlar taşınması, Şeriat kurallarına uymama, Şii inançlarının etkisi, Hulul ve Tenasüh inancına inanmak, Hristiyanlıktan etkilenme, Yahudi Kabalizminden etkileniş, Şii eğilimler, Hurufiyeden etkilenme, Melametiyyeden etkilenme, Aliullahilerle benzerlik, Haydarilerden etkilenme, Babailerden etkilenme, Hurufiye ve Haydariyeden etkilenme, Ehlibeyte saygı, Diğer din ve mezheplere saygı, tecerrüdlük esasına inanmak, Tarikatın nübüvvet ışığına dayalı kuruluşu, Derviş gibi giyiniş, halka hizmet etmekte kardeşlik esası.	Hazreti Ali (a.s)'a aşırı sevgi, Oniki İmam Şiiliği ile ayniyet esasına göre değil de benzerlik esasına göre bağlılık, Mehdilik inancı, Hristiyanlıktan etkilenmesi, Hazreti Ali (a.s)'ın ilahi kişiliğine inanç, Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve Ali'nin her şeye kadir olduğuna dair inanış, Teslis inancına özel vurgu, İbn Arabi'nin Vahdet-i vücud teorisine inanç, Tevella ve Teberraya inanmak, fakr inancının önemi ve İbnü's-Sebil'i kutsal sayma, Oniki İmam'ın Şii inançlarından farklı bir temel taşıma, Ehlibeyt sevgisi, Fikri ve dini hoşgörü, Hulul ve Tenasüh inancına inanmak,
-3 -8 -9 -22	Diğer dinler ve mezheplerle ilişkisi	Dinler ve mezheplerle iletişimi, Diğer din ve mezheplerle iletişim,	Dinler ve ritüellerle bağlantısı
-1 -2 -4 -5 -9 -19	Yazılı inanç kaynaklar	Buyruk, Bisati Risalesi, Ahmediyye Risalesi, Türkçe kaynaklar, Şah İsmail Divanı, Ebu Müslimname, Velayetname, Menakibname,	Türk dili, Tarikat kaynakları, Buyruk, Bisati Risalesi, Ahmediyye Risalesi, Şah İsmail Divanı, Ebu Müslimname, Velayetname, Menakibname,

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-3 – 6 - 7- 9 - 12 - 14 - 15 - 17 - 19 - 20 - 26	Sosyal ve ekonomik durum	Alevilerin Anadolu'daki ekonomik durumlarının zayıf olması, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul ve karşılanma, Safevi döneminde maaş almaları, Bölgedeki sosyal gelişmelerden etkilenmeleri, Tarikat kadınlarının sosyo-ekonomik durumlarının incelenmesi, maaş yardımı almaları, Toplumu yöneten siyasal-toplumsal yapının etkilediği dönüşüm, Türkiye'nin en önemli azınlığı, Toplumsal güçlenme ve bunun Osmanlı İmparatorluğu ile çatışmanın yoğunlaşmasına etkisi, Bektaşilerdeki tecerrüt esası, Sünnilerin kent merkezlerindeki yayılışları, Köylerde, göçebeler arasında ve sınır aşiretleri içinde yaşama, Vakıflar aracılığı ile varlığını devam ettirme.	Fakr öğretisine inanç, bağış ve erzak kabulüne dair inanç, Fakr inancının bir getirisi olarak Alevilerin ekonomik açıdan zayıf olma durumları, Sosyal güçlenme ve bunun Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilere yansımaları, Türkiye'nin en önemli azınlığı,, Göçebeler ve köylüler arasında yaşam, Vakıftan yararlanma, tecerrüd esasının yaygınlığı,
-2 – 3 - 6- 9 - 12 - 18 - 19 - 20 - 21 - 22 - 23 - 26 -27	Rol ve işlev	Osmanlı Devletine fikri desteği, Siyasi akımlar üzerindeki etkisi, Yeniçeri üzerindeki manevi etkisi, Özellikle sınırlarda iktidarın korunması üzerindeki etkisi, Rum Selçuklu sultanları ile olan kavganın mahiyeti, Yeniçeri ordusunun oluşumundaki etkisi, Kadınlarla ilişkilerde kuralların değişimi, Anadolu'nun dini cemaati üzerindeki etkisi, Siyasi akımlar üzerindeki etkisi, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi, Sınırlarda özellikle iktidar temellerinin sağlamlaştırılmasındaki etkin rolü, Siyasi bazı hareket ve isyanlara karşma, İslam'ın Balkanlar'da yayılması, İslam'ın Balkanlar'da, Doğu ve Batı Avrupa'da yayılması, Türkiye'nin en önemli azınlığı olması, Siyasi akımlar üzerinde etkisi, Osmanlı İmparatorluğu ile düşmanca ilişkilere etkisi, Atatürk'ün dini yönetimini Sünni dini yönetime tercih etmesi, Kızılbaşların Tarikat tarafından kontrol edilmesi, Masonluğa üyelik, Jön Türklerle birlik, Siyasi akımlar üzerine nüfuz, Mükemmel kurumlara giriş, Yeniçerilerin resmi dini, Arnavutluk ve Balkanlar'da yayılma, Arnavutluk halkının İslam'ı seçmesinde etkinlik, Yeniçerilerin resmi ritüeli olarak Kabul bulma,	Dini topluluklar üzerinde etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'na fikri destek, Özellikle sınırlarda iktidarın korunması üzerindeki etkisi, Yeniçeri birliği üzerinde nüfuz sağlaması, Yeniçeri ordusunun resmi ritüeli haline gelmesi, Büyük Sünni kent merkezlerinde popülerleşme, Toplumda güç elde etme, Üst kurumlara girme, Siyasi akımlara etkisi, Osmanlı Devleti'ne karşı çatışmaların güçlenmesi ve yoğunlaşması etkisi, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ve muhalefet hareketi, İslam'ın Balkanlar, Arnavutluk, Mısır ve Irak'a yayılmasında etkisi, Kızılbaşların kontrolünü sağlama.

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-2 – 3 - 6- 9 - 12 - 18 - 19 - 20 - 21 - 22 - 23 - 26 -27	Rol ve işlev	Büyük Sünni kent merkezlerinde ve Sünni mezhepler arasında yayılma, Köylü, göçebe ve aşiretler arasında yayılma, Arnavutluk ve Balkanlar'da yayılma, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmanın kurulmasında rolü, Anadolu'ya, Balkanlara, Arnavutluk'a, Mısır'a, Irak'a yayılmadaki rolü	
-3 – 6 - 16 - 18 - 19 - 20 - 21 - 22- 26	Mevcut durum	Türkiye'de Alevilerin ekonomik durumunun düşük olması, Alevilerin ve Oniki İmam Şiilerinin kültürel üslubunun birbirinden farklılığı, Osmanlı padişahları tarafından izale edilmeler, Hicri 1242 yılında hareketin sonlandırılması, Tarikatın Balkanlar ve Arnavutluk'ta yayılması, Doğu Avrupa'nın birçok ülkesine, Balkanlar ve Batı Avrupa'ya sızma, Türkiye'nin en önemli azınlığı olma, Tarımın ana meslek olarak seçilmesi, Özgürlük için din dışı yönetimin Sünni dini yönetime tercih edilmesi, Şeriat kurallarına uymama, 19. Yüzyıl sonrasındaki Bektaşilik aktivitelerinin gizliliği, Bektaşî tarikatının kaldırılması ve tarikat merkezinin Arnavutluk'a taşınması, Bektaşî Tarikatı'nın Amerika'da kurulması, Hicri 13. Yüzyılda tarikatın yeniden ayağa kalkması ve kapılarının açılması, Atatürk döneminde durdurulması ve Arnavutluk'a geçiş süreci, Bektaşî tarikatın parçalanması ve hanegahların yıkılması, Nakşibendi Tarikatı'na girilmesi.	Ekonomik durumun düşük olması, Din dışı yönetimin dini yönetime tercih edilmesi, Atatürk döneminde tarikat faaliyetleri durdurması ve tekkelerin yıkılması, Arnavutluk'a nakledilmesi, Faaliyetlerin gizliliği, Türkiye'deki en önemli azınlık
-7 – 10 - 13 - 14 - 17 - 18- 22	Yapılar ve belgeler	Astan-i Kudüs-i Razevi'nin idari teşkilatına ait belgeler, Safevi, Efşar ve Kaçar dönemine ait belgeler, İran'ın batısındaki Eşkanlılara / Partlara ait tepelerinden biri üzerine mimari eser yapma, Katlgah mezarlığında bir Bektaşî tekkesi inşa etme, Mevcut belgeler, Türkçe belgeler, Hoy'a bağlı bir köyde bulunan hankah, Diğer dinlerle ortak mezarlar, Amerika'daki Bektaşî tekkesi, Antik alanlarda bulunan yapıları	İran'ın Kuzeydoğusu ve Batısında tespit edilen tarikat belgeler ve yapıları

Makale kodu	Yaygın özelliği	Temel kategoriler	Tekrarlanan kategoriler
-3- 6 - 9- 16 - 20 - 21 - 22- 26	Akışlar ve hareketler	Siyasi akım ve hareketler üzerindeki etkisi, Selçuklularıyla olan düşmanca tavırlarının mahiyeti, Tarikatın siyasi akımlardaki rolü, İsyanlara katılım ve olaylara müdahale etme, Tarikatın siyasi akımlara etkisi, Safevilerin Kızılbaşların desteğiyle ortaya çıkışı, Kızılbaş ve Yeniçerilerle ilişkiler, Siyasi hareketlere nüfuzu, Jön Türklere kurulan birlik, Siyasi ve sosyal akımlar üzerinde etkisi, Yahudi Kabalizminden etkileniş ve Masonluğa üyelik, Kansız darbelerde tarikatın etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bektaşî isyanları.	Selçuklularıyla olan düşmanca tavırlarının mahiyeti, düşmanca tavırlarının mahiyeti, Jön Türklere kurulan birlik olma ve Osmanlı'ya karşı siyasi hareketlere nüfuzu, Osmanlı sarayında kansız darbelerle nüfuzu, Masonluğa üyelik.
-2- 4 - 5- 7 - 11 - 19 - 23 - 26- 27	Ritüeller ve törenler	Yemek pişirmenin önemi ve felsefesi, Sofra düzeni, Peygamber Efendimiz (sav)'in miracını tasvir etme, görselleştirme, Raza-vi'nin kutsal türbesinin eşliğinde dilenme ve dilenme nedenleri, Şarap içme, Tarikat ritüellerinde İmam Hüseyin'in (a.s) Kerbela'da çektiği acılardan ve onun kahramanlıklarından bahsetme, Reenkarnasyona inanış, Beyaz elbise giyme, Tarikata girme şartlarından biri olarak halka hizmet etmeyi görme, Dini vecibelere dikkat etmeme, yılın belirli günlerinde namaz kılma ve oruç tutma, Bektaşîlerin kutsal bayramını kutlama, Farklı ibadet türlerine saygı duyma. Tevalla ve teberanın önemi	Yemek yapmanın önemi, Sofra kurmanın önemi, Tevalla ve teberanın önemi, Halka hizmet etmenin önemi, Beyaz kıyafet kullanmanın önemi.

Bu bölümde çalışmada tekrar edilmiş konular araştırılmış, makalelerde daha çok dikkat edilmiş noktalar göz önüne alınarak bunlar içindeki asli unsur ve sonuçlara ulaşma hedefi güdülmüştür. Öyle ki Bektaşîlik Tarikatı ve bu Tarikatın Piri ile ilgili Farsça makalelerin incelenmesinden genel bir eğilim elde edilebilir. Bu aşamada “kıyas”tan “tümevarım”a ve tersi yönde gidip gelme süreci tamamlanır ve bu yazılarda gizli olan düşünce çizgisi ortaya çıkar.

Grafik 5'te tarihsel gidişatın ele alındığı makalelerin en fazla sayıya sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bundan sonra araştırmacıların dikkatini çeken ise bu tarikatın dini temelleri olmuştur. Görünüşe göre, İranlı araştırmacılar için bu iki konunun önemi vurgulamaktadır. Bu tarikatın tarihi ve kültürel unsurlarına duyulan merak, İranlı araştırmacının onun tarihi-kültürel uzantısını tespit etme çabasından kaynaklanıyor gibi görünüyor. Bu yöntemin tarihsel arka planının ve entelektüel temellerinin bilinmesi, benzerlik ve farklılıkların tanınmasında ve çatışmaların çözülmesinde zeka yaratır.

Grafik 5: Metinde yayın olarak kullanılan göstergeler

6.3.1. Tarihsel bağlamlar Araştırma

Çalışmada en çok tarihatın tarihi yapısı araştırmaya konu olmuş, bu hususlara dair gözlemler aşağıda sıralanmıştır.

6.3.1.1. Tarikat Hayatı

Tarikatın tarihi dönemleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Tarikatın ortaya çıkma zamanı.
2. Tarikatın gelişim dönemi.
3. Tarikatın yayılma dönemi.
4. Tarikatın Anadolu'da iki kez yıkılışı ve tekkelerin kapatılması.
5. Tarikatın başka topraklarda varlığını devam ettirmesi.

6.3.1.2 Gelişim Merkezleri

Bu başlıkta şu hususlar dikkat çeker:

1. Tarikatın fikri ve coğrafi anlamda varoluşu ve oluşum alanları.
2. Sınırlar ve köyler tarikatın geliştiği ve yayıldığı merkezler;
3. Tarikatın Yeniçeri askerleri arasında yayılması.
4. Tarikatın güçlenmesi ve devletin yüksek kurumlarında yer edinmesi.
5. Tarikatın Arnavutluk ve Balkanlar'daki gelişim ve yayılımı

6.3.1.3. Rol Oynayan Kişiler

İncelenen makalelerde tarikatın büyümesi ve yayılmasında en etkili kişiler arasında üç kişinin ismi tanıtılmıştır:

1. Hacı Bektaş Veli.
2. Balım Sultan.
3. Sarı Saltuk.

6.3.1.4. Gelişim ve Yayılma Alanları

Bu çalışmayla incelenen makalelerde öne çıkan şu etkenlerin tarikatın varlık sürecine ve yayılışına olumlu etkide bulunduğu anlaşılmıştır:

1. Şifahi gelenek.
2. Yazılı kaynaklar.

3. Tekke ve zaviyeler gibi toplanma alanlarının oluşu.
- 4 Osmanlı sultanlarının himayeleri.
5. Kızılbaşların himayesi
6. Şiilik ve tasavvufa yöneliş.
7. Devlet kurumlarına nüfuz ediş.
8. Ehlişünnetin önemli merkezlerinde yükseliş.
9. Farklı, yorumlanabilir ve genel fikirlerin birleşiminden faydalanmak
10. Dinsel dönüşüm ve değişime açık olma.

6.3.1.5. İnançsal Dönüşüm

Bektaşilik ve Hacı Bektaş Veli üzerinde yapılan araştırmalara göre bu hareketin şekillenmesi değişimi ve inançsal dönüşümü muhtelif bazı etkenlerin hâsılı olmuştur. Bu etkenler aşağıda şöyle sıralanmaktadır:

1. Anadolu bölgesinin coğrafi ve doğal yapısı.
2. Anadolu'nun siyasi yapısı.
3. Doğrudan olmayan bazı öğretiler şeklinde Hıristiyanlığın tarikat üzerinde etkileri.
4. Şiilik öğretisi ve 12 İmam Şiiliğinin bu tarikatın erkân ve usulleri ile etkileşimi.
5. Tarikatın resmi Sünni mezheple bağı.
6. Orta Asya'nın yerli okullarıyla entelektüel kaynaşma
7. İmamiye itikadı yerine Ğulat-ı Şiiliğe ait bazı öğelerin seçimi.
8. Melametilerden etkileniş.
9. Hurufilerden etkileniş.
10. Kalenderilerden etkileniş.

6.3.2. Tarikatın İnançının Erkânı ve Temelleri

İncelenen makalelerde genel anlamda sıkça tekrarlanan bir husus da tarikatın temeli, edep ve erkânına dair açıklamalardır. Bunlar şu maddelerle sıralanabilir:

1. Allah, Muhammed ve Ali üçlemesi.
2. Ehlibeyt (as.)'a muhabbet.
3. Muhammed'e ait nurun vahdet-i vücud olarak kabul edilmesi.
4. Ali (a.s) a muhabbet ve ona yarı ilah özelliği atfedilmesi.
5. Mehdilik inancı.
6. Hoşgörü inancı ve kolaylaştırıcı tavırlar.
7. Hulul ve tenasüh inancı.
8. Tevella ve teberra.
9. Şiilikle benzeşen edep ve erkân.
10. Şiilikteki 12 Masum inancının yerini 14 Masum'a inancın almış olması.
11. Fakr inancı ve bunun tebliğ ve teşviki.
12. Kutsal kanaat.

6.3.3. Rol ve İşlev

Çalışmada yer alan makalelerde bu tarikatın rolü uygulama ve etki alanlarına dair hususlara değinilirken şu başlıklar ortaya çıkmıştır:

1. Anadolu'da yaşayan dini toplum üzerindeki etkisi.
2. Osmanlı imparatorluğunun fikirselsel alt yapısına etkisi.
3. Devletin güçlendiği alanlarda özellikle de sınırlarda takviye sağlaması.

4. Yeniçerilerin resmi ayinine dönüşmesi.
5. Kızılbaşların kontrollü.
6. Osmanlı imparatorluğunun karşı taarruzları güçlendirme.
7. Osmanlı imparatorluğu aleyhinde gelişen siyasi hareket, başkaldırı ve muhalefetlerde tesirli olma.
8. Arnavutluk, Balkanlar, Mısır ve Irak'a İslam'ın yayılmasında etkili olma.

6.3.4. Sosyal-Kültürel-Ekonomik Durumu

Bektaşilik tarikatının ekonomik ve sosyal durumu bu çalışmada diğer çokça tekrar edilen konular arasında yer almaktadır. Konuya dair şu etkenler sırlanır;

1. Fakr öğretisinin kutsallığına inanış ve bunun Alevilerin iktisadi iniş-çıkış ve dahi çöküşlerine etkisi.
2. Maaş almanın kutsallığına inanış.
3. Osmanlı devlet kanadında ve toplumda güçleniş ve nüfuz sahibi olma.
4. Türkiye'nin en önemli azınlığı olarak bazı özel durumlarla yüzleşme.
5. Yüksek oranda aşiret ve köyler içinde yaşama.
6. Vakıf müesseselerine bağlılık ve bunun Alevilerin sosyal- economic hayatının devamı için gerekliliği.
7. Tecerrüttük esasının teşvik edilmesi ve yaygın hale gelmesi.

6.3.5. Mevcut Durum

Bektaşî tarikatının günümüzdeki durumuyla ilgili olarak şu noktalar önemli görülür:

1. Türkiye'nin en önemli azınlıklarından biri olması.
2. Ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya oluşu ve zayıflaması.
3. Dış hâkimiyetin dini hâkimiyete tercihi.
4. Atatürk döneminde faaliyetlerin duruşu ve tekkelerin tahrip edilmesi.
5. Hareketin Arnavutluk'a intikali.
6. Faaliyetlerin gizli yapılması.
7. Nakşibendi tarikatı içinde yer almaları ve Nakşilerin etkisi.

6.4. İncelenen makalelerde asıl çıkarım ve bulgu

İncelenen 27 makaleden elde edilen bulguları bir araya getirildiğinde şu sonuçta varılabilir ki, Hacı Bektaş Veli'nin belirsiz kişiliğine ve Bektaşî Tarikatı'nın tarihsel olarak yeniden inşasının imkansızlığına rağmen,

Bektaşî tarikatının kökeni ve oluşumunun doğrudan İmami Şiiilikten etkilenmediği, Anadolu'nun doğu sınırlarındaki devamı Safevi dönemciden beri İmami Şiiilikten etkilendiği izlenimi elde edilmiştir.

Anadolu'nun batısında ve imparatorluğun diğer bölgelerinde varlık gösteren bu tarikat tedricen gelişmiş, Yeniçeri ordusuna yakınlaşmış, hatta bir süreliğine bu orduda hâkim olmuş ve bu askeri gücün medeni kontrolünü ele geçirmişti. Bu sayede bu tarikatın Osmanlı İmparatorluğu'nun sarayına girmesi mümkün olmuştur.

Bu tarikat, dini inançların yaygınlaştırılmasının yanı sıra, kutsal fakirlik inancının tebliğ edilmesi, refah ve zenginlikten kaçınılması yoluyla bu askeri gücünü kontrol altına almıştır. Saraya gitmek, Sünni inançlara yönelmede bu tarikatın başka bir tür tasavvuf eğilimini oluşturmuştur. Bu iki etken hareketin ülke sathında yayılmasında müessir olmuştur.

Tarikattaki mevcut eğilimler, hoşgörü inanışı ve kolaylaştırıcı tavırlar, farklı düşüncelerle yüzleşme hareketi geliştirmiştir. Diğer taraftan Bu hareket Hurufiye, Kaleriye, Haydariye ve Melametiye gibi bazı fırka ve gurupların taşıyıcısı olmuştur.

Bektaşilikteki bu vazgeçilmez öğeler onun Anadolu'da karşılaştığı yeni unsurlar içinde değişmesine ve dönüşmesine yardım etmiştir. Hareket Anadolu'da birçok unsurdan oluşan toplumun fikir ekolleri arasında kendi varlığını korumuştur. Bektaşilik Anadolu'daki Hristiyanlıktan etkilenmiş, Allah inancına dair güçlü bir teslim inancı oluşturmuş, onun insan suretinde diğer ruhani zatlara geçtiğine inanılmış, Allah-Muhammet-Ali inancı oluşmuştur. Bu inanç tarikatın en esaslı hüviyetini teşkil etmiştir.

Tarikatın bağlılarının Hz. Ali'ye gali bir inançla başlanması, imam Ali (a.s)'i yarı tanrı şeklinde kabul etmelerine yol açmıştır. Bunun yanında Bektaşilikte mehdilik inancı, inançsal birliktelik ve bütünlüğü takviye etmiştir.

Bir kurtarıcıya olan inanç yani Mesih'e inanış, karışıklığı önledi ve bağlıların şiddete meyline mani oldu. Hz. Ali'nin velayetinin asıl olduğu inancın etkisi de ona ruhani ve manevi bir renk ve koku kazandırmıştır. Dini mekânlar ve tekkeler bu hareketin bağlılarına hoş bir feza sağlamış, birlik ve eşitlik Bektaşi hüviyetinin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

Bu düşünceler ışığında Bektaşi tekkelerinde birçok insan yetişmiş, Bektaşilik hüviyeti tebliğ ve teşvik edilmiştir. Tarikatın hükümete tedrici yakınlığı ona kudret kazandırmış, zamanla tarikat tedricen hâkim siyasette kendine yer edinmiştir.

Tarikat bağlıları sınır boylarındaki köylerde ve aşiretler arasında yerleşmiş, kudreti takviye edici unsurlardan sayılmıştır. Bu hareket fakr inanışı, teslimiyet ve dünya nimetlerinden uzak olma eğilimini tebliğ ve teşvik etmiş, bu sayede Osmanlı nezdinde halk arasında yayılmaları bağlamında kabul görmüştür. Bu sebepten Bektaşiliğin Osmanlı'da kabul görmesi ve himaye edilmesiyle sonuçlanmıştı. Fakat bu durum uzun sürmemiş, hareket zamanla devlete muhalif bir konuma gelmiş ve Bektaşiler Osmanlı devletine ters düşmüş ve düşmanlık baş göstermiştir. Hükümetin çatıştığı bazı güçler ve muhalif akımlar arasında yer alan bazı kişiler Bektaşilik kisvesi altında devletle çatışmış, tehlike olarak görülen hareket Osmanlı devleti tarafından baskı altına alınarak zayıflatılmıştır.

İmparatorlukta nizam ve inzibat ruhunu tebliğ eden bu tarikat zamanla ortalığı karıştıran ve düzene hâle getiren eylemlerin mümessili olmuştur. Bu yeni durum içinde Bektaşilerin ortaya koyduğu sosyal ve siyasî kararlılık Osmanlı sultanlarını değiştirmiş, bu düzensizlik ve kargaşaya karşı koyamayan sultan şiddet ve kuvvet kullanarak hicri 1241 de bu hareketi sonlandırmıştır. Fakat tarikatın iç dinamiklerinde var olan dönüşüm ve değişim unsuru tarikatın küllerinden doğmasına, yeniden kendi hayatına devam etmesine olanak sağlamıştır. Bundan böyle Bektaşi tarikatı kendi hayatına Nakşibendi tarikatı sureti ve kalıbında devam etmiştir. Ancak bu tarikat başka bir baskıyı da Atatürk döneminde bütün tekkelerin kapatılmasıyla yaşadı.

Anadolu'nun doğusunda olan olaylar ise farklı bir şekilde gerçekleşmiş. Doğu sınırlarındaki Bektaşilerin Safevi hâkimiyetine yakınlığı bu tarikatın Şii eğilimlerini güçlendirdi. Safevi şahları komşu ülkede aynı dinden olan müttefiklerin dostluğunu kazanmak ve Osmanlı Devleti'nin iktidar temellerini zayıflatmak amacıyla, bu tarikatın fakr inancına saygı göstermiştir. Mukaddes Meşhet şehri gibi kutsal mekânlarda Bektaşilere tekke yapma hususunda izin ve tarikatın bağlılarına daimi bir yer ve özerklik vermiştir.

Tarikat bağlıları bu sebeple Safevi şahlarına bağlanmış, Safevi şahlarına ilahi özellikler atfedilmiş, özellikle de Şah İsmail'e yarı tanrı bir sıfat yüklenmiştir. Bu bağlılık Bektaşiler Osmanlı sultanları arasında büyük bir düşmanlık yaratmıştır.

Safevilerin Şii eğilimlerinin temeli onların siyasî inanç ve fıkrı inanışlarında aranmalıdır. Safeviler döneminde İran'da Şiiliğin resmi bir mezhebe dönüşmesi ile

beraber devlet resmi olarak Şii fıkhi ile yönetilir olmuş, bu fıkhı uyma ve devlete itaate riayet zorunlu hale gelmiş ve Safevilere bağlı olan herkesin bu şeriatı uygulaması zaruri olarak görülmüştür. Oysa Bektaşiler bu hususu göz ardı etmiş, sufi Şiilik yapılmıştır ve buna gereği kadar ehemmiyet vermemişlerdir. Ancak Safeviler ve Bektaşiler, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt (as) sevgisi gibi ortak noktalarda görüş birliğine varmışlardır.

Ekonomik durumu yüksek olmamasına rağmen bu tarikat bugün Türkiye’de en önemli dini gruplardan biri olarak kabul ediliyor.

Sonuç

Değerler ve yaşam tarzlarındaki kültürel benzerlikler, ortak tarihsel arka plan, bazı dil ve edebiyat ortaklıkları, Bektaşilik tarikatı ve onun kurucusu Hacı Bektaş Veli Horasanî’nin son 50 yıl boyunca İranlı araştırmacıların ilgi odağı olmasına neden olmuştur. Son 10 yılda bu alandaki araştırmaların giderek artmasının iki iç ve dış faktörden etkilendiği düşünülebilir. Öyle görünüyor ki değerler, iç görüler ve ortak tarihsel bağlamlar, İranlı araştırmacıları iletişim yollarının önündeki siyasi ve coğrafi engelleri kaldırmaya, komşu ülkeyle etkileşim kurma ve uluslararası ilişkileri geliştirme amacıyla her iki ülkenin kültürel ortak noktalarını özellikle de fikri öğretileri bulmaya yöneltmiş görünüyor. Bu bağlamda İranlı araştırmacıların bilimsel çıktıları, bu tarikatın entelektüel temellerini mümkün olduğunca tespit etmeyi ve tarihsel geçişini netleştirmeyi amaçladı. Bu ihtiyaç İran’la birlikte Türkiye’deki düşünürler tarafından da hissedilmiş ve konferanslar, ortak toplantılar düzenlenerek İranlı öğrencilerin lisansüstü eğitime kabul edilmesi ve çalışma imkânları sağlanması şeklinde teşvik edilmişti. Ne yazık ki bu tarikatın yazılı ve tutarlı belge ve kaynakların azlığı, tarikat mensuplarının kültürel ve sosyal görüşleri konusunda istenilen sonucun elde edilememesine neden olmuştur. Bu yüzden Bektaşî geleneğinin sözlü verilerine de güvenmek gerekiyordu. Sözlü geleneğe atıf yapılması, bu tarikatın tarihi ve öğretisine ilişkin belirsizlik ve dağınıklığı artırır faktörlerden biridir.

İranlı yazarların eserlerinde Bektaşilik Tarikatı ve kurucusu Hacı Bektaş Veli’nin tarihi seyrinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun ardından bu tarikatın yazılı ve sözlü inanç esasları ve temelleri gelmektedir. Dini kaynaklarda bu yöntemin sosyokültürel ve ekonomik açıdan önemi sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncü sırada yer alır.

Bu tarikat tarih dönemlerinde hükümdarlar tarafından fetihlerin genişletilmesi ve coğrafi sınırların korunması amacıyla kültürel bir araç olarak desteklediği görülmektedir. Mesela Osmanlı İmparatorluğu Bektaşî tarikatı sayesinde Anadolu’ya ve Balkanlara hâkim oldu. Ayrıca bu tarikatı Safevi hükümetine karşı da kullanmış ve Batı Anadolu’da ona karşı bir savunma duvarı oluşturmuştu. Fıkıh ve kelim alanında sistematik bir sistemin olmayışı İmami Şiiiler ile aralarındaki temel farktır. İmami Şiiilerin aksine Bektaşîlerin bir ülkeyi yönlendirecek yazılı bir kanunları yoktur ve kanun ve yönetmelikleri küçük, homojen bir topluluğu kontrol etmeye uygundur. Bununla birlikte Bektaşîlik, irfanı bir dünya görüşüne sahipken, farklı din ve gelenekler arasında aracılık yaparak zamanın ihtiyaçlarına ve siyasi dönüşümlere uyum sağlamayı başarmış ve hayatını yenileyerek devam ettirmiştir. Bu tarikat, farklı din ve mezheplerin düşüncelerine uyum sağlamaya çalışmıştır. Yukarıda başlıklar halinde verilen hususlar genel olarak Bektaşî tarikatı hakkında ileri sürülen görüşleri oluşturmakta ve bundan dolayı da İran’da yapılan çalışmalar

Bu özelliğinin bu tarikatı şeriat ve fıkahat arındıran faktörlerden biri olduğu görülmektedir. Çünkü şeriat ve fıkahat kısıtlamalarla, olumsuz ve zorlayıcı güçlerle doludur. Bu Bektaşîliğin Tarikatı’nın doğasına uygun değildir.

Kaynaklar/References

- Ahmed Sırrı Baba. (1939). *Er-Risaletü'l-Ahmediyye fi Tarihi't-Tarikati'l-Aliyyeti'l-Bektaşiyye*. Beyrut, Matbaati'ş-Şark.
- Amasyalı Abdizade Hüsameddin. (1327-1330). *Amasya Tarihi*, Cild 1, Dersaadet, Hikmet Matbaası.
- Amasyalı Abdizade Hüsameddin. (1329-1332). *Amasya Tarihi*, Cild 2, Dersaadet, Hikmet Matbaası.
- Ansari, Kasım.-Meryem Gafuryan. (1396). “Bektaşiyye der-İran ve Türkiye”, *Düvaz-dehin-i Ger-Dehmay-ı Encümen-i Tervic-i Zeban u Edebiyat-ı Farisi*, ss. 1064-1079.
- Anuşe, Hasan. (1371), “Bektâşilik”, *Dairet'ü-l Mearif-I Teşeyyü*, Cilt 3, s. 389.
- Aşıkpaşazade. (1929). *Aşıkpaşazade Tarihi*. Tashih Friedrich Giese, İstanbul.
- Bargezar Nəcəfi, Kerim. (1397). “Tarikat-ı Bektaşiyye ber-Paye-i Risale-i Ahmediye”, *Neşriye-i Mutalaat-ı Âsyay-ı Sağır*, Şumara 5, ss. 171-190.
- Content Analysis: A Methodology For Structuring And Analyzing Written Material. (1996). United States General Accounting Office(GAO)
- Cemalifer, Mehdi.-Mihri İdrisi.-Mehdi İbadi. (1396). “Baverhay-ı Alevi Bektaşî der-Divan-ı Şah İsmail Safevi (Hatayi)”, *Mutalaat-ı Âsyay-ı Sağır*, Şumara 4, ss. 93-120.
- Dorsar, Mesume.(1399). “Monasibat- ı Bektaşiyye Ba Hokumet- i Osmanî Der karn-ı Dehom ve Yazdehom Hecri”, *Pejuheşiname Tarih-i İslam*, Şumara 40, ss. 95- 118.
- Elvan Çelebi. (Tarihsiz). *Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, *Mevlana Müzesi Yazmaları No 4937*.
- Emami Hoyi, Muhammed Taki. (1373). “Muarrifi Yek Şair-i Bozorg-i Alevi-Bektaşî”, *Pejuheşgah-ı Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani Şehid Beheştî*, Şumara 15-16, ss. 113- 121.
- Emami Hoyi, Muhammed Taki. (1386). “Kıyamhay-ı Alevi-Bektaşî Anatolî ez-Teşkil-i Hükümet ta ber-Karar-ı Cumhur-ı Türkiye”, *Neşriye-i Ulum-i İnsanii'z-Zehra*, *Dovre-i 17*, Şumara 66, ss. 21-38.
- Emami Hoyi, Muhammed Taki. (1388). “Mezarat-ı Müşterek ve Berrehi Teşabihat-ı Baveri Mesihîyan ve Alevîyan ve Bektaşîyan der-Kalmer u Osmanî”, *Mutalaat-ı Tarih-i İslam*, Şumara 3, ss. 25-36.
- Enuşe, Hasan. (1371). “Bektaşiyye”, *Dairetü'l-Maarif-i Teşeyyü*, Cild 3, s. 389.
- Hacı Mirza Zeynelabidin Müstağlı Şah Şirvani. (Tarihsiz). *Bostanu's-Siyah*. Kitabhan-e-i Merkezi ve Merkezi İsnad-ı Danişgah-ı Tahran No 4965.
- Hasanzade, İsmail.-Menizhe Ghodrati Vayghan. (1394). “Banuvan-ı Sufî der-Tarikat-ı Bektaşiyye der-Anatolî Devre-i Selçukîyan-ı Rum”, *Mutalaat-ı Tarih-i Ferhengi*, *Sal-ı Heftem*, Şumara 22, ss. 19-44.
- Haşimpür Sübhani, Tevfik -Kasım Ensari. (1355). “Hacı Bektaş Veli ve Tarikat-ı Bektaşiyye”, *Neşriyye Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani*, Tebriz, Şumara 120, ss. 505-546.
- Hüsrevi Leyla. (1395). “Pejuheşi der-Âramgah-ı Tarihi Mevsum be-Hacı Bektaş Veli

der-Mıntika-i Şine-i Kılai Loristan”, Teşriye-i Mutalaat-ı Merdum-i Şinahi, Dovre 2, Şumara 3, ss. 59-77.

İbn Batuta. (1417). Tuhfetü'n-Nazır fî Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l-Esfar (Rihletu İbni Batuta). Be-Küşeş Tazi Abdulhadi Riyaz. Akadimiyeti'l-Memleketi'l-Mağribiyye. Cild 1-2.

İsfehaniyan, Davud. (1355). “Seyri der-Efkar-ı Bektaşiyye”, Neşriyye-i Armağan, Şumara 1, ss. 17-22.

Karamustafa, Ahmet.(2010). “Hacı Bektaş Veli, Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden”, Dipnot Yayınları, Ankara, ss. 42- 48.

Köksal, M. Fatih. (2021). “Hacı Bektaş Velinin Ölüm Tarihi Hakkında”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 98, s. 11-40.

Köprülü, M. Fuad. (2009). Türk Edebiyat Tarihi, Ankara, Akçağ Yayınları.

Labfaf Haniki, Receb Ali. (1394). “Füşencan-ı Nişabur ve Bektaşiyye”, Neşriyye-i Paj, Şumara 18, ss. 51-60.

Laciverdi, Fatıma. (1383). “Bektaşiyye”, Dairetü'l-Maarif-i İslami, Cild 3, ss. 337

Mobelleği Abadani, Abdullah. (1394). “Bektaşiyye”, Neşriyye-i Tarih-i Edyan ve Mezahib-i Cihan, Cild 3, s. 283.

Muhammed Masum bin Zeynelabidin Masum Alişah. (1319). Taraiku'l-Hakayık, Cild 1-3, Tehran, Kitabhane-i Meclis-i Şurayı İslami.

Muhbir Dezfuli, Fehime. (1397). “Bazşinasi Şahsiyet-i Tarihi Hacı Bektaş Veli ber-Esas-ı Menabı'ı-Tarihi ve İrfanı”, Neşriyye-i Eşpekterem-i İnan, Dovre-i 31, Şumara 4, ss. 45-58.

Muhbir Dezfuli, Fehime. (1396). “Cestari der-hem Besteği Âin-i Fütüvvet ve Tarikat-ı Alevi-Bektaş der-Anatoli”, Fasilname-i İlmi Pejuheşi Tarih-i İslam, Sal-ı Hecdehum, Şumara-i Duvvum, ss. 211-228.

Muhbir Dezfuli, Fehime. (1396). “Teşeyyü-i Emami ve Peydayiş-i Tarikat-i Alevi-Bektaş der-Anatoli”, Pejuheşname-i Edyan, Dovre-i 11, Şumara 21, ss. 133-147.

Mukaddem, Ali Rıza. (1389). “Vakıfname-i Zaviye-i Bektaş der-Hoy”, Vakf-ı Miras-ı Cavidan, Şumara 7, ss. 109-115.

Mukaddem, Ali Rıza. (1396). “Aleviyan u Bektaşiyani Türkiye ve Tasir-i İhtimali Ânha der-ber-Âverd-i Esteranjik-i İnan-ı Nisbet be-Türkiye”, Mecelle-i Ceryan-ı Şinasi-i Dini Marifeti der-Asrı Beynelmîlel, Şumara 16, ss. 7-22.

Mutteki, Hüseyin.-Resul Caferyan. (1396). “Cestari der-Gune-i Şinasi Miras-ı Mektub-i Kohn-i Aleviyan-ı Bektaş ba-Tekid ber Anasır-ı Müşterek-i İtikadi Ânân ba-Endişe-i Kelami İsnâaşeri”, Neşriyye-i Pejuheşi-i Mezheb-i İslami, Şumara 7, ss. 27-48.

Nakdi, Rıza. (1393). “Bektaşiyye ve Âsitan-i Kuds-i Rezavi”, Fasilname-i Mutalaat-ı Tarih-i İslam, ss. 151-173.

Nevvab, Seyyid Ebulhasen. Hüseyin Mutteki (1398). “Rahiyafti ber-Mesele-i İmamet u Velayeti der-Nigre-i Tarikat-i Bektaşiyye ba-Tekidi ber-Miras-ı Mektub-ı Bektaşiyye der-Türkiyye,” Neşriyye-i Şiay-ı Pejuheşi, Devre-i 5, Şumara 16, ss. 57-79.

Rabbani, Zehra.-Menizhe Ghodrati Vayghan. (1397). “Mururı ber-Faaliyethay-ı Ferhang-i Zenan der Anadolu Devre-i Selçukiyani-Rum ba-Tekidi ber-Tarikhathay-ı Mev-

leviyye, Evhadiyye ve Bektaşiyye”, Fasılname-i Mutalaat-ı Tarih-i İslam, Şumara 37, ss. 101-128.

Raznahan, Muhammed Hasan.-Muhammed Bitarafan.-Taki Şirdil. (1392). “Berresi v Tahlil-i Mebaniy-i İtikadi Tarikat-ı Bektaşiyye”, Pejuheşname-i Edyan, Dovre 7, Şumara 13, ss. 123-146.

Şahbazi, Abdullah. (1382). “Bektaşiyye ve Uşşak-ı Sahiyyun, Seyr-i der-Tarih-i Tarikat-ı Bektaşî ve Çegunegi-i İnkıraz-ı Devlet-i Osmani ez-Tarik-i Nufuz der-Yehudiyân ve Misuneha der-in Fırak”, Mecelle-i Zeman, Şumara 15, ss. 76-80.

Şehidi, Hamide(1396), Daraviş- i Bektaşî Der Esnad- i Taşkilat- i Edari Âsitan-i Kuds-i Rezavi, Fasılname-i Mutalaat-ı Tarih-i İslam, Şumara 33, ss. 75- 100.

Şemsüddin Ahmed Eflaki. (1385). Menakıbu'l-Arifin, be-Kuşeş Tahsin Yazıcı, Tehran, Dünyay-ı Kitab.

Şirdil, Taki.-Muhammed Hasan Raznahan. (1390). “Berresi Nakşi ve Karkerd-i Tarikatı Sufi der-İmparatori-i Osmani ba-Tekid ber-Tarikat-ı Bektaşiyye”, Neşriyye-i Tarih-i İslam der-Âyine-i Pejuheş, Şumara 31, ss. 129-160.

Taşköprüzade. (Tarihsiz). Eş-Şakaiku'n-Numaniyye fi'l-Ulemai'l-Devleti'l-Osmaniyye, Merkezi İsnad-ı Meclis-i Şuray-ı İslami No 1650.

Urucniya, Pervane. (1377). “Bektaşiyye”, Danişname-i Cihan-ı İslam”, Bünyad-ı Dairretü'l-Maarif-i İslami, Cild 3, ss. 651-654.

Veli, Şahab. (1388). “Nigahi be-Metun-i Mezheb-i Aleviyan-Bektaşiyyan-ı Anatoli”, Neşriyye-i Cavidan-ı Hord, Dovre 6, Şumara 6, ss. 51-66.

Vilâyet-nâme. (1393), Terceme Esra Doğan-Meryam Soltani, Tehran, İntişarat-ı Soha,

Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli. (1959). Hazırlayan Abdülbakı Gölpınarlı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.

